

Summary

In the article the possibility of the research of system and sources of law with the help of the notions of synergetics – fortuity, emergency is studied. Attention is concentrated on their meanings to understand origin, function and development of complicated systems; creation of law sources. The model of conduct and further development of the system of law as a result of action of microscopic influences on it, the role of the mechanisms of synergetics when systematizing legislation and when forming law custom etc. are considered by the author.

Key words: synergetics, methods of research, system of law, systematization, sources of law, legal custom, fortuity, wholeness, emergency.

Отримано 2.12.2011

К. О. МАТВІЄНКО

*Катерина Олександрівна Матвієнко, ад'юнкт
Національної академії внутрішніх справ*

СТАНОВЛЕННЯ НАУКОВЦЯ-ПРАВознавця П. П. МИХАЙЛЕНКА

В Україні здійснюються широкомасштабні перетворення, які спрямовані на зміцнення демократії, верховенства права в державі. Спостерігаються зміни у всіх сферах суспільного життя, у зв'язку з чим істотно посилюється інтерес до історії правової науки взагалі, правової думки, зокрема, до інтелектуального досвіду сучасних вітчизняних учених-правознавців.

У цьому контексті великий інтерес становить наукова творчість одного з найвизначніших представників юридичної науки кінця ХХ – початку ХХІ ст., відомого правознавця, провідного вченого в галузі теорії і історії кримінального права, доктора юридичних наук, професора, академіка Академії правових наук, Заслуженого діяча науки і техніки, засновника наукових шкіл, Людини Тисячоліття – Петра Петровича Михайленка (1914–2008).

Еволюція сучасної української юридичної науки потребує використання та осмислення здобутків досвіду попередніх поколінь і важливим є дослідження та актуалізація наукових здобутків творців української юридичної науки, які закладали основи розвитку як юриспруденції загалом так і окремих галузей права. Без такого комплексного підходу неможливе цілісне уявлення про становлення і розвиток тієї чи іншої галузі права, юридичної освіти та науки, ролі науковців.

Особистість академіка П. П. Михайленка представляє великий науковий інтерес і тому, що він є засновником та співзасновником 3 наукових шкіл «Теорія оперативного-розшукової діяльності», «Історія міліції України» та «Історія кримінального права України». За час своєї науково-педагогічної діяльності він підготував понад 50 тисяч юристів, академіків, докторів та кандидатів юридичних наук.

В. А. Борисенко зазначає, що П. П. Михайленко – це людина – унікал ХХ–ХХІ століть, його ім'я включено в енциклопедії, видані в Україні, Парижі, Нью-Йорку та Лондоні, він має понад 70 державних, відомчих та урядових нагород, є почесним членом 12 міжнародних наукових закладів. Науковим здобуткам та життєвому шляху професора присвячено 4 книги, 3 спеціальні довідково-інформаційні видання та понад 130 статей в різних довідниках, газетах та енциклопедіях¹.

Серед учнів П. П. Михайленка – відомі вчені-правознавці доктори юридичних наук, члени Академії правових наук України А. П. Закалюк, І. П. Лановенко, М. М. Михеєнко, доктори юридичних наук, професори Ю. В. Александров, С. В. Біленко, В. Н. Васильченко, А. Я. Дубинський, Н. П. Мітрохін, В. І. Попов, О. А. Садурський, О. Д. Соловійов, С. А. Тарарухін, Є. А. Харшак, П. А. Воробей та ін.

Не можна не відзначити організаторський талант П. П. Михайленка у якості керівника авторських колективів. Йому були притаманні вміння побачити, оцінити та організувати на користь справі творчі здобутки. Професор протягом всієї науково-педагогічної діяльності мав безпомилкове чуття на здібних, творчих та працелюбних людей. Створені ним творчі наукові колективи протягом 1960–1973 років підготували кілька фундаментальних робіт з проблем кримінології, кримінального права, історії міліції².

За своє життя науковець видав десятки монографій, підручників, навчальних посібників, брошур, сотні статей, підготував велику кількість рецензій на наукові праці, відгуків та виступів у якості офіційного опонента дисертацій. Всі, хто безпосередньо був знайомий з цією видатною людиною, зазначають, що всі адміністративні посади та звання він сприймав як супутні атрибути, а його справжньою пристрастю завжди була наука. За своє життя він підготував понад 400 наукових робіт, які неocenенно збагатили сучасну юриспруденцію³.

Свої перші статті П. П. Михайленко почав писати ще до війни, коли працював вчителем в загальноосвітніх середніх школах на Кавказі та Донбасі. Як згадував сам П. Михайленко, «про велику науку я навіть ніколи не мріяв, однак, як стало відомо пізніше, вона захопила мене цілком і не залишає і до сих пір. З ро-

ками стала моїм другим «Я», та, де б я не був, вона завжди зі мною, в моєму серці та думках. З нею не знаєш, що таке відпочинок».

У лютому 1942 Петру Михайленку запропонували вступити до Військово-юридичної академії, яка на час війни була евакуйована з Москви до Ашхабаду, де, незважаючи на лихоліття війни, він і почав серйозно займатися наукою. Цьому сприяло ще й те, що в академії через стан здоров'я, вік, або інші вагомні обставини, зібралася еліта юридичної науки тих років, а саме В. М. Чхиквадзе, О. А. Герцензон, Д. С. Карев, В. Д. Меньшагін, читали лекції академіки та члени-кореспонденти Академії наук СРСР А. Я. Вишинський, М. С. Строгович, А. А. Піонтковський та інші. Вже з першого курсу П. П. Михайленко брав участь у науковому гуртку з кримінального права, керівником якого був заступник начальника Академії В. М. Чхиквадзе, який зробив великий внесок у становлення П. Михайленка як майбутнього науковця-правознавця.

Завдяки навчанню у Військово-юридичній академії, П. П. Михайленко мав доступ до бібліотеки ім. В. І. Леніна, де знаходилися унікальні раритети з царського книгосховища, бібліотек вельмож та дворянського корпусу. Саме там він ознайомився з Артикулами Шереметьєва та Меншикова, монографією «Військово-кримінальне право» дореволюційного професора Кузьміна-Караваєва та іншими джерелами, яких не було в академії.

Результатом вивчення цих документів стала перша наукова робота, яка мала назву «Про виконання наказу начальника як обставини, яка виключає громадську небезпеку та протиправність діяння». Особливістю цієї першої його статті є те, що вона написана після дослідження праць свого вчителя В. М. Чхиквадзе. Молодий вчений не зовсім погоджувався з поглядами свого вчителя, про що і написав в цій роботі, яку згодом публічно у присутності В. Чхиквадзе відстояв та захистив.

У липні 1945 р. П. П. Михайленко успішно закінчив Військово-юридичну академію та згідно Указу Президії Верховної Ради СРСР обраний членом колегії Військового трибуналу 14-ї повітряної армії і був направлений для подальшого проходження служби до Львову.

В 1948 р. у Москві, в Військово-юридичній академії, П. П. Михайленко захистив кандидатську дисертацію на тему: «Кримінальне законодавство Української РСР в період до кодифікації», після чого йому запропонували очолити кафедру Львівського університету, на якій він працював з 1946 по 1951 р.⁴

Наступного року П. П. Михайленко демобілізувався, та був призначений деканом юридичного факультету і завідуючим кафедрою кримінального права, процесу та криміналістики Львівського державного університету ім. І. Франка. Тут почалась активна наукова робота майбутнього професора: організував видання збірника наукових праць професорсько-викладацького складу, брав безпосередню участь у підготовці проведення науково-педагогічних конференцій та інше.

Однак, незважаючи на активну науково-педагогічну організаторську діяльність, П. П. Михайленко продовжує вивчати архівні матеріали про становлення та розвиток української держави та права, він знаходить документи, що цілком змінили його ставлення до законодавства України. У своїх працях вчений доводить невірність думки про те, що Декрет про суд № 1, виданий 24 листопада 1917 р. був повністю прийнятий всіма республіками. Доказами цьому стала Постанова Народного секретаріату Української РСР від 4 січня 1918 р. «Про введення народного суду України», яка дуже відрізнялась від Декрету.

Велику значення у становленні П. П. Михайленка як науковця відіграв московський професор О. А. Герцензон, з яким його звела доля у Львові. Вони часто дискутували на різні теми юридичної науки, розвиток кримінального законодавства радянської України та взагалі тенденції розвитку держави та права.

У 1951 р. П. П. Михайленка вводять до складу експертної комісії з юридичних наук при Управлінні вищої освіти Ради Міністрів УРСР, обирають членом Координаційної Ради Академії наук УРСР. Вже в той час він був відомий у науковому світі як автор численних наукових робіт, аналізатор наукової, навчальної, методичної роботи.

У 1953 р. П. П. Михайленко успішно захищає свою докторську дисертацію на тему: «Кримінальне законодавство України в першій головній фазі розвитку соціалістичної держави», до якої увійшли тези з його опублікованих раніше та неопублікованих робіт. Офіційними опонентами були член-кореспондент АН СРСР, доктор юридичних наук, професор А. Н. Трайнін, Заслужений діяч науки, доктор юридичних наук, професор О. А. Герцензон та інші, які дуже високо оцінили проведені П. П. Михайленком дослідження. Кожен з них відзначив, що його дисертація є «першим у радянській юридичній науці дослідженням історії законодавства Радянської України». Слід відзначити, що на той час Петро Петрович Михайленко був єдиним доктором наук з кримінального права в Україні.

Саме в той час Петро Михайленко повністю поринув у науку. Він працював за принципом «хто вчиться наукам і не застосує їх, схожий на того, хто орав, але не сів (Сааді)»⁵. Щорічно він публікує статті, книги, доповіді, які мають велику наукову та практичну цінність, а його монографія «Нариси з історії кримінального законодавства УРСР» (1959), в якій простежено розвиток кримінального законодавства Української РСР в перші роки її існування та яка внесена до Української енциклопедії і енциклопедії, видані в Парижі та Нью-Йорку⁶. Ці роботи отримали позитивну оцінку видатних у той час вчених-правознавців: М. Шаргородського, С. Іоффе, М. Лейкіна та інших.

«Вчений без праць – все одно, що хмара без дощу» – казав П. П. Михайленко, і «якщо ти вважаєш себе вченим, виправдовуй це високе звання своїми працями, потрібними державі та суспільству»⁷.

Науковець вважав, що будь-який науковий ступінь, звання чи нагорода не повинні заколисувати чи заспокоювати вченого, вони повинні надихати вченого на нові звитяги.

П. П. Михайленко багато свого часу проводить в архівах, досліджуючи та публікуючи законодавчі акти перших років радянської влади в Україні. Вченому вдалося залучити до цього дослідження великий загал науковців. При цьому він завжди пам'ятав слова І. Фіхте «... нехай вчений забуде, що він зробив, як тільки це вже зроблено, і нехай постійно думає про те, що він ще повинен зробити».

У 1956 р. ЦК Компартії України затверджує кандидатуру П.П. Михайленка головою урядової делегації України в ООН, де він бере активну участь в розробці Міжнародної Додаткової Женевської конвенції «Про рабство, работоргівлю, інститути та звичаї, схожі з рабством», в роботі міжнародних конференцій та симпозіумів⁸.

У 1957 р. він представляє Україну в Комісії ООН з прав людини і вперше замислюється над тим, чому в Швейцарії рівноправними вважають чотири державних мови, а в рідній державі – одну, та і ту, що не належить титульній українській нації. У квітні того ж року поряд із висококваліфікованими юристами, працівниками правоохоронних органів, наукових співробітників вищих навчальних закладів та АН УРСР, доктора юридичних наук, професора П. П. Михайленка Постановою Президії Верховної Ради Української РСР включено до складу комісії з перегляду Кримінального кодексу УРСР, над яким він плідно працював понад три роки.

У лютому 1958 р. прийнято рішення про створення філіалу Вищої школи МВС СРСР в Києві, і П. Михайленку запропонували очолити кафедру спеціальних дисциплін, а згодом завдяки йому в Києві створено самостійний навчальний заклад – Київську вищу школу МВС СРСР.

Його роботам притаманні принциповість, глибоке проникнення в суть теоретичних проблем та головне – міцний зв'язок науки з практикою.

За дуже короткий термін підготовлено декілька книг, підручників і навчальних посібників з кримінального права, серед яких «Основи оперативно – розшукової діяльності міліції», «Розслідування кримінальних справ», «Слідча робота органів внутрішніх справ», «Історія міліції України», «Причини злочинності неповнолітніх в УРСР», «Рецидивна злочинність та її попередження органам внутрішніх справ», «Законність – основа діяльності органів внутрішніх справ», та інші.

П. Михайленко є один із засновників наукової школи з вивчення проблем історії кримінального права союзних республік. Ним написано багато праць з узагальнення досвіду кодифікації кримінального законодавства, історії кримінального права радянської України. Тематика його досліджень дуже різна, важко знайти тему в кримінальному законодавстві, в яка б не знайшла відображення на сторінках його праць, збірників, монографій, надрукованих в юридичних журналах СРСР та УРСР.

Велику увагу вчений завжди приділяв вивченню архівних матеріалів – поринувши у «таємниці століть» він намагався дослідити та пізнати сьогодення, оцінити його позитивні та негативні сторони, при цьому дуже критично підходив до вивчення матеріалів минулих років, їх аналізу та пошуку в цьому раціональних та корисних зерен для сучасності.

Повернувшись з-за кордону, вчений з новими силами береться за ще недосліджене, нове проблемне питання – кримінології, особливо причин злочинності та заходів боротьби з нею. П. Михайленко стверджував, що кримінологія дозволяє з'ясувати в теорії, чому виникають злочини, які вони мають причини, як розвиваються, які матимуть наслідки, і , головне, завдяки кримінології можна з достатнім ступенем об'єктивності побудувати теорію попередження та профілактики злочинів.

Згодом, видатний кримінолог А. Ф. Зелінський у своїй книзі «Кримінологія» напише, що відродження науки «кримінологія» в Україні почалось в Київській вищій школі МВС СРСР під керівництвом професора П. П. Михайленка⁹.

Так, видана в 1964 р. монографія професора П. П. Михайленка та доцента І. А. Гельфанда «Попередження злочинів – основа боротьби за викоренення злочинності», стала однією з перших монографічних досліджень в СРСР та першою в радянській Україні.

Наступним захопленням вченого стала тема кримінальної політики та історія правосуддя – від Русі до сучасної України. Згодом опубліковано багато статей з цієї проблеми, які мали великий резонанс як у вчених колах так і суспільстві.

Однією з проблем, яку досить успішно досліджував П. П. Михайленко була тема судів та покарань в Запорозькій Січі. Він довів, що проста, але життєздатна система органів влади та управління ґрунтувалася на формальних демократичних засадах і стала зразком для майбутньої гетьманської держави в Україні. Цій темі були присвячені стаття «Суди та покарання в Січі Запорозькій», книги «Формування основ правосуддя в Україні», «Українська державна варта» та інші.

У лютому 1958 р. було прийнято рішення про заснування Київського філіалу Вищої школи МВС СРСР і П. П. Михайленку запропоновано очолити самий складний підрозділ – кафедру спецдисциплін, а пізніше він обґрунтував необхідність створення самостійного відомчого навчального закладу в Україні – Київської вищої школи МВС УРСР.

У серпні 1971 р. П. П. Михайленка призначено першим заступником начальника ВНДІ МВС СРСР у Москві та начальником Київської науково-дослідної лабораторії ВНДІ МВС СРСР, створеної за його ініціативи.

Але у 1971 р., за вказівкою одного із секретарів ЦК КП України, Михайленку Петру Петровичу було відмовлено в присудженні почесного звання «Заслужений діяч науки Української РСР», а ще за рік за вказівкою «зверху» почали фабрикувати «другу дисциплінарну справу на Петра Михайленка». Його звину-

ватили в порушенні заборони цензури, заперечування «ленінських ідей» про неминучість покарання, недо-статньому цитуванні творів класиків марксизму-ленінізму, рішень з'їздів партії та ін.¹⁰

В 1974 р. П.П. Михайленка заочно, без ознайомлення зі звинуваченнями, було звільнено з органів внутрішніх справ за ст. 69 «Положення про проходження служби» – за дискредитацію органів внутрішніх справ. Його виключили з партії, позбавили вчених ступенів і звань.

І тільки у 1990 р. Секретаріат ЦК КПУ визнав всі обвинувачення необгрунтованими. Його відновили в партії, повернули усі звання та вчені ступені, запросили на роботу в Вищу школу МВС України, де він і працював до останніх днів свого життя¹¹.

В 1999 р. вийшли в світ три томи його книги «Кримінальне право, кримінальний процес та кримінологія України». Крім того, за дорученням МВС України, він підготував підручник «Кримінальне право, загальна частина» для навчальних закладів МВС, «Історія міліції України в документах та матеріалах».

Ще одним з напрямів діяльності професора П. Михайленка стає робота у якості члена спеціалізованої Ради із захисту дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидатів та докторів юридичних наук. Він часто виступає у якості офіційного та неофіційного опонента. Серед його 57 аспірантів та докторантів 15 професорів і докторів наук та 37 кандидатів наук.

У 1999 році, у віці 85 років, П. П. Михайленко будучи заступником Генерального директора Всесвітнього біографічного центру по регіону Європа (Англія) приймав участь у роботі 26-го Міжнародного конгресу в Лісабоні (Португалія), на якому були присутніми понад 70 відомих державних діячів, юристів, педагогів, які мали особливі досягнення в творчій діяльності. У своєму виступі професор П. П. Михайленко розповів про нову суверенну державу Україну, про її багатолітню історію, багатостраждальний народ та зав'язав багато цікавих знайомств з представниками інших країн світу.

Гідно оцінили науковий внесок та плідну творчу роботу академіка П. П. Михайленка такі корифеї юриспруденції, як А. А. Піонтковський, М. С. Строгович, В. М. Чхиквадзе, О. А. Герцензон, В. Д. Меньшагин та ін.

Таким чином, становлення науковця П. П. Михайленка можна поділити на кілька етапів, а саме:

– 1933–1945 рр. робота у загальноосвітніх школах на Донбасі та Північному Кавказі і навчання в Військово-юридичній академії, яка в той час була евакуйована з Москви в Ашхабад;

– 1946–1957 рр. працював викладачем, завідуючим кафедри, деканом юридичного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка, докторант Інституту держави і права АН СРСР в Москві в 1951–1953 рр.;

– 1956–1974 рр. працював старшим науковим співробітником АН УРСР, професором Київського державного університету та начальником кафедри спеціальних дисциплін Вищої школи МОГП УРСР, першим заступником начальника ВНДІ МВС СРСР – начальником КНДІ ВНДІ МВС СРСР;

– 1992–2008 рр. професор кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ України.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що наукові праці видатного вченого П. Михайленка і сьогодні мають практичне значення, вивчаються науковцями, працівниками органів внутрішніх справ, слухачами та студентами вищих юридичних навчальних закладів. Багато праць, які написані академіком П. П. Михайленком раніше, зберегли свою актуальність й нині.

¹ *Борисенко В. А.* «Людина-унікум ХХ-ХХІ століть» / В. А. Борисенко // Науковий пошук, розв'язання актуальних проблем юридичної науки – сутність життя вченого і педагога. Збірник наукових праць / За ред. Я. В. Кондратьєва. – К., 2004. – С. 60.

² *Бужор В.* «Организаторский талант професора П. П. Михайленка» / В. Бужор // Науковий пошук, розв'язання актуальних проблем юридичної науки – сутність життя вченого і педагога. Збірник наукових праць за ред. Я. В. Кондратьєва. – К., 2004. – С. 9.

³ *Шитова Л. І.* Человек тысячелетия. – К., 2000. – С. 225.

⁴ *Закалюк А. П., Сегай М. Я., Крупчан О. Д.* «Петро Петрович Михайленко». – К. 2004. – С. 10.

⁵ Вказана праця – С. 234.

⁶ *Михайленко П. П.* Нариси з історії кримінального законодавства Української РСР / П. П. Михайленко. – К., 1959. – С. 3.

⁷ Вказана праця – С. 235.

⁸ *Вергель Ю. Г.* Академік П. П. Михайленко / Ю. Г. Вергель. – К., 1997. – С. 54.

⁹ Вказана праця – С. 245.

¹⁰ *Ситніков Ю. І.* Жива легенда / Ю. І. Ситніков. – К., 2004. – С. 22.

¹¹ *Шитова Л. І.* Жива легенда / Л. І. Шитова // Міліція України. – 2006. – № 1 – С. 11.

Резюме

Розглянуто роль та місце в сучасній правовій науці академіка Академії правових наук, доктора юридичних наук, генерал-лейтенанта внутрішньої служби, заслуженого діяча науки і техніки України, одного з найвизначніших представників вітчизняної науки кінця ХХ – початку ХХІ ст., провідного вченого в галузі теорії і історії кримінального права, Людини Тисячоліття – Петра Петровича Михайленка.

Ключові слова: юридична наука, кримінальне право, вчений.